

Рецензия

за дисертационния труд на докторант Василка Златкова Баничанска на тема:

“Управление на училище в мултикултурна среда
(в райони, населени с българи мюсюлмани)”

представена за присъждане на образователна и научна степен “доктор по педагогика” по научна специалност “Теория на възпитанието и дидактика (Управление на образованието)” шифър 05.07.01.

1. Актуалност и научна значимост

През последните 10-15 години у нас се иницираха редица мащабни програми и проекти от мултикултурен и интеркултурен характер, осъществени от интердисциплинарни екипи. Акумулираните данни от тези проекти, добри практики, оценки и очаквания повишиха обществената и научен интерес у нас и затвърдиха убеждението, че въпросът за мултикултурността има своята история, настояща и бъдеща.

Предложеният за рецензиране дисертационен труд е фокусиран върху мултикултурността в райони населени с българи мюсюлмани, известни още като помаци, българи мохамедани и др. Това дисертационно изследване е един опит на автора да открие влиянието на мултикултурната среда върху управлението на училищните организации, в които се обучава ученици българи мюсюлмани.

Районите, населени с българи мюсюлмани е исторически обособила се през вековете мултикултурна среда, които говорят на български език, изповядват исляма, притежават арабско-тюрски имена и живеят главно в югозападната и югоизточната част на България. В тези райони на страната функционират четири типа училища, според признака мултикултурност:

- училища с изцяло или доминиращо мнозинство ученици **българи мюсюлмани** и малцинствени групи ученици от български, турски или ромски произход;
- училища, с изцяло и доминиращо мнозинство ученици **българи**, и малцинствени групи българи мюсюлмани, турци, роми и др.;
- училища с изцяло или доминиращо мнозинство ученици **турци** и малцинствени групи от българи мюсюлмани, българи и роми;
- училища със **смесен** състав ученици – българи, българи мюсюлмани, турци, роми и др.

Поради липса на статистически данни от преброяването на населението в районите населени с българи мюсюлмани, липсва и достоверната информация за **учениците** в

училищата по етнорелигиозен **признак**. Обект на наблюдение от дисертанта са училища в мултикултурна среда в Гоцеделчевски район, населен с българи мюсюлмани.

2. Общо представяне на дисертационния труд.

Дисертационният труд съдържа текст от 214 страници, библиография, Приложения № 1, 2, 3, 4 или общо 243 страници. Структуриран е по следния начин.

- Увод – цели, задачи, обект и предмет на изследване, хипотеза и методи на изследване.
- Глава първа – Явлението и понятието мултикултурна среда.
- Глава втора – Организация и управление на училището в мултикултурна среда (в райони, населени с българи мюсюлмани).
- Глава трета – Някои емпирични измерения на проблема.
- Заключение. Библиография. Приложения.

Докторантът си е поставил за **цел** “да анализира и установи” особеностите на управлението на училищната организация (в райони населени с българи мюсюлмани) с оглед неговото оптимизиране” (с. 6). Във връзка с целта авторът е формулирал 8 изследователски задачи, които са прекалено раздробени и би могло да се обединят в 3-4.

Според **хипотезата** на изследването “мултикултурната среда в райони, населени с българи мюсюлмани предава специфика на организацията и управлението на училището” (с. 7).

Използваните методи на изследване са теоретичен анализ, анкета, интервю фокус-група, анализ на публикации в печата, графично илюстриране на емпирични данни.

В първа глава се изясняват понятията “мултикултурност” (като историческа и социологическа категория); “интеркултурност” (като педагогическа категория. Изяснени са различни аспекти на мултикултурността – исторически, етнически, религиозни и педагогически. Специално внимание е отделено на турската етническа общност у нас и на българите мюсюлмани в контекста на разбирането, че българското общество е мултикултурно (българи, турци, роми, българи мюсюлмани, евреи, арменци, руснаци и др. В контекста на темата на проучването са представени различни определения за мултикултурна среда – социализираща, управленска и интегративна.

Във втора глава докторантът е анализирал в общо управленски аспект понятия и явления като: “организация”; особености на училището като организация; външна и вътрешна среда на училищната организация; “особености” на управлението на училището и неговата организационна култура. Намерението на докторанта е било да открие “спецификата”, “особеностите” на организацията и управлението на училището в мултикултурна среда. Това намерение като замисъл на докторанта се нуждае от по-ясно формулирани доказателства. Описаните характеристики на организацията и

управлението на училището не са повлияни и детерминирани от мултикултурната среда, а са по-скоро общоприети управленски схващания за организацията.

В тази глава представлява интерес анализът на международните и национални документи, свързани с правата и свободите на етническите и религиозните малцинствени групи, които имат пряко значение за особеностите на управлението на училището в мултикултурна среда.

В трета глава се анализират някои резултати от емпиричното изследване, което обхваща 620 ученика от V до XII клас и 15 директори на училища. Районите, в които се провежда изследването са населени с българи, изповядващи християнството или исляма, атеисти и малки части от други етнически групи (малцинства). Този избор на изследваните съвкупности дава основание на докторанта да квалифицира априорно районите като мултикултурна среда. Тази квалификация почива на традиционното впечатление за наличие на определен контингент българи мюсюлмани, а не чрез използване на адекватна статистическа методика. Обобщените данни от изследването трудно могат да се възприемат като доказателствен материал за проверка на хипотезата на изследването. Това дава основание на докторанта да направи извода, че “формулираната хипотеза частично се доказва от емпиричното изследване и затова не е целесъобразно да се формулират конкретни препоръки относно управлението на училищата в мултикултурна среда”.

3. Кратки биографични данни за докторанта.

Докторант В. Баничанска е завършила ОКС бакалавър по специалност “Педагогика” и е придобила професионална квалификация “педагог” (2005 г.) продължава образованието си ОКС магистър по Образователен мениджмънт (2007).

В периода 15.01.2008 до 15.07.2011 г. е била редовен докторант в катедра “История на педагогиката и управление на образованието” с научен ръководител доц. д-р Радка Питекова. По време на докторантурата полага изпити по Английски език, Управление на образованието, Методи на научни изследвания и Информационни и комуникационни технологии в образованието. Като докторант участва активно в осъществяване на изследователски проекти, провеждането на емпирични изследвания и научно-практически конференции. Самостоятелно и в съавторство притежава седем публикации - статии и научни съобщения, в т. ч. 4 самостоятелни публикации по дисертационната тема. Съдържанието на публикациите ми дават основание да твърдя, че В. Баничанска притежава реални умения и способности на изследовател и организатор на научни изследвания.

4. Дисертабилност на изследването.

Дисертацията засяга два важни и актуални проблема.

- мултикултурността като социално-политически феномен и нейните проекции в училищното образование в районите на страната населени с българи мюсюлмани;
- особености на организацията и управлението на мултикултурните училища, където се обучават ученици с различна етнорелигиозна култура и принадлежност.

Значението на този проблем не се изчерпва с проследяване на историята на мултикултурността в международен и национален аспект по отношение на българи мюсюлмани. Изследваната от дисертанта проблематика има интердисциплинарен характер. В научното осветляване на мултикултурността са се пробвали учени от различни клонове на науката, което стимулира научния плурализъм и многообразие от научни подходи към изучаването на проблема – социология, политология, история, социална психология, педагогика, културология и др. Съществуват твърде много недомлъвки, едностранчивост, лицемерие, езоповски език, когато се пише и говори за т. н. “помашко население”. Фактът, че се използват различни научни понятия за идентифициране на това българско население (“помаци”, “българи мюсюлмани”, “българи мохамедани” и др.) показва, че съществуват различни социално-политически интереси на мнозинството и малцинството. Целите на тези две групи са различни при осмислянето на мултикултурността. Периодичното изостряне и афиширане на проблемите на българите мюсюлмани носи белезите на социалното инженерство, или етноцентризма, което силно затруднява утвърждаването и развитието на мултикултурността в отношенията между отделните етнорелигиозни групи.

Мултикултурната интеграция и ролята на образованието и училището в този процес се пренася от сферата на социалната политика. Твърде буквално и едностранно междуетническата интеграция от собствено социално-политическа се предефинира и трансформира в социално-педагогически проблем поради стереотипи, менталност и политизиране. Образованието е еднакво достъпно и необходимо за всички деца, опиращо се на еднакво съдържание, цели, мисия, ценности. В този контекст следва да се преценява спецификата на организацията и управлението на училището в мултикултурна среда.

4. Ще сумирам някои от научните приноси на докторанта.

1. Безсъмнен и неоспорим научен принос на автора се съдържа в отделните части на Глава първа (с. 10–104) на дисертационния труд. Дисертантът показва добра информираност относно изследванията и публикациите, свързани с „мултикултурността”. В. Баничанска предлага оригинална описателно-обяснителна логическа схема на теоретичен анализ на явлениято мултикултурност и свързаните с него понятия: „мултиетнически”; „мултирелигиозен”; „мултирасов”; „мултинационален”; „мултикултурност”; „мултикултурна

среда”; „мултикултурно” и „интеркултурно” образование. Опирайки се на определенията на различни автори, тя сполучливо разграничава сходствата и различията между тези понятия.

Баничанска дава сполучливо обяснение на изследваното от нея централно понятие в дисертационния труд:

- Проследена е историята на употребата на понятието „мултикултуризъм” и значението на неговата смислова употреба;
- Разкрити са етническите и историческите, миграционните, религиозните, педагогическите и културологическите аспекти на понятието;
- Откроена е разликата между „мултикултурност” и „интеркултурност” и тяхната взаимовръзка;
- Проследена е еволюцията и са открити характерните белези на различните етнокултурни общества.

Използвайки метода на плуралистичния анализ, В. Баничанска добре е представила особеностите на традиционните етнорелигиозни общности на отделни малцинства в нашата страна – турци и българи мюсюлмани.

Посоченият до тук теоретичен анализ е добра научна основа за решаването на редица приложни аспекти и реални проблеми на мултикултурността в сферата на училищното образование и неговото управление.

2. Положителна оценка заслужава анализът, на който е посветен предметът на дисертационното изследване – историческото развитие, особеностите и проблемите на българските мюсюлмани като специфична религиозна общност. Дисертантът е положил много усилия, за да представи изчерпателно този вековен и противоречив феномен в нашата страна. Широтата и многоаспектността на осветеност на изследваната проблематика е позволило на дисертанта да формулира важни изводи и препоръки за оптимизирането на мултикултурната среда в селищата с помашко население, и нейното влияние на съдържанието, организирането и управлението на образователния процес в т.н. „мултикултурни училища, където доминиращо мнозинство са деца на българи мюсюлмани.

Считам, че дисертантът коректно използва и цитира отделните автори и литературни наши и чуждестранни източници в духа на академичната и професионална етика и традиция.

4. Смятам, че е приносен момент и анализът на международното и националното законодателство, свързано с правата на религиозните и етническите малцинства. Този анализ има характер на своеобразен практически наръчник, който може да се използва като нормативна база за развитие на организационната култура и мултикултурното образование, както и за осмисляне в европейския контекст на спецификата на работа в училищата в мултикултурна среда.

Важен акцент в дисертационния труд се явява осмислянето на понятието „мултикултурна среда“. Опирайки се на понятията „мултикултурност“ и/или „поликултурност“ (стр. 80–81), дисертантът дефинира мултикултурната среда, „в която съжителстват субекти, носители на различни култури като разновидност на мултикултурната среда“. В дисертацията са посочени и особеностите на „религиозната“ и „етническата мултикултурна среда“, която е съвкупност от фактори, оказващи влияние върху мисленето на хората и организационното поведение на училището. Направено е разграничение на мултикултурната от „социална среда“, „мезосреда“ и „микросреда“ (стр. 84), представени са сполучливи разграничения на влиянията на мултикултурната среда върху живота на хората на мегаравнище, макроравнище, мезоравнище и микроравнище (фиг. 1, 2, 3, 4 на стр. 95–100).

Авторката на дисертационния труд предлага свое определение на мултикултурната среда – като „вид социална среда, отличаваща се с едновременно съжителство на различни култури върху определена територия, която чрез своите компоненти на различни равнища оказва влияние върху формирането (живота) на хората и върху функционирането на организациите, които се намират в нейните рамки“. От това общо понятие извежда и характеристиките на религиозната мултикултурна среда: „съжителство на българи християни, българи мюсюлмани (помаци), както и на българи атеисти.

Авторката правилно разграничава религиозната мултикултурност от етнокултурността – първата е свързана със субекта/субектите на съответното вероизповедание, а втората – със съотношението „култура – религия“. Правилно е посочена религиозната принадлежност (исляма) като разграничителен белег между българи мюсюлмани от една страна и българи и турски етнос от друга.

5. Критични бележки и въпроси за уточнения.

- Представеният литературен анализ на „организацията и управлението на училището в мултикултурна среда (с. 105 – 148) има общ характер, който може да се отнесе за всяка една организация. Липсва предполагаемата специфика на управлението, произтичаща от външната и вътрешната среда на мултикултурното училище (Вж. Глава втора). Този факт не омаловажава и не отрича добрата информираност на дисертанта по общите въпроси на управленската и организационната теория.

- На стр. 135 в дисертацията не са разграничени понятията „функция“, „роля“, „профил“, „компетентности“, „длъжност“ на училищния директор. Характеризирането на директора на училището като „педагог“, „мениджър“ и „лидер“ са по-скоро професионално-личностни роли, а не профил, който се формира от различни компетентности, способности и качества.

- На стр. 131 са изброени управленските органи на училището в мултикултурна среда: директор (с. 131); „педагогически съвет“; „помощник директор“; „педагогически съветник“; „общински съвет“; „кмет“; „общински управител“; „училищен съвет“; „училищно настоятелство“. Според действащият ППЗНП педагогическият съветник, училищното настоятелство, областният управител не се отнасят към органите на управление на училището. Все още не е регламентирано да има училищен съвет като орган на управление на училището.

Въпроси за уточнение

1. Кои Ваши иновационни идеи, съдържащи се в дисертационния труд, свързани с особености и спецификата на управление на училището, бихте препоръчали на директори на мултикултурни училища за внедряване в практиката? Какъв смисъл влагате в понятията “особености” и “специфика” на управлението на организацията в мултикултурна среда?

2. Какво има пред вид докторантът, като твърди на стр. 177, че „мултикултурната среда като външен фактор на всяка организация има решаващо детерминиращо въздействие спрямо особеностите на управлението на конкретното училище, докато макросредата е обща за всички училища в България и има определящо въздействие”, т.е. каква е разликата между “решаващо” и “определящо” въздействие?

3. След като мултикултурната среда има решаващо детерминиращо въздействие на училището, означава ли, че то е пасивно и действа реактивно на влиянията на мултикултурната среда?

4. Каква трябва да бъде реакцията на училището на мултикултурната среда, ако тази среда е враждебна, агресивна и пречеща на училището да осъществи своите цели?

Препоръки

Когато се изучава спецификата на управлението на училището в мултикултурна среда и приложението на мултикултурния подход в управленския процес, би следвали докторантът в бъдеще, при изучаването на този въпрос да има пред вид следните особености:

- Одобрителното отношение на училищните общности към етническото и религиозното многообразие;

- Съхранение на идентичността;

- Културен релативизъм;

- Активно управление на етнокултурното разнообразие;

Освен това, специфичните особености на управлението на училището в мултикултурна среда би следвало да се проявяват в определени контексти:

- в контекста на визията, мисията и политиката на училището и стратегията за неговото развитие, взаимодействие и връзки с външната среда;

- в контекста на многообразието на организационната култура на училището и отчитане на субкултурата на религиозните и етническите общности в училище;
- в контекста на мениджирането на различните образователни етапи и степени на учебно-възпитателния процес в училището като цяло и в класовете;
- в контекста на различните методи и форми на организиране на учебния процес;
- в контекста на различните образователни потребности и интереси на обучаваните ученици според техния етнорелигиозен признак;
- в контекста на мениджирането на мултиетническия и мултирелигиозния ученически клас.

Когато решаваме въпросите на управлението на училището в райони, населени с българи мюсюлмани, не бива да забравяме многобройните административно-силови опити на политиците за тяхното „покръстване” и похристиянчване след Освобождението до началото на демократическите промени у нас. Освен това, следва де помним думите на големия турски реформатор от 19 век Мидхад паша – управител на Дунавския вилает:

„...Има повече от един милион мюсюлмани. Тези мюсюлмани не са дошли от Азия, както обикновено се мисли. Те са потомци на тези българи, преобърнати в исляма в епохата на завоеванието и следващите години. Това са деца на същата тази страна, на същата тая раса, от същото това коляно. А между тях има една част, които не говорят друг език, освен българския...”

Обобщение

- Докторантът е внесъл съществени подобрения и корекции в дисертационния труд и автореферата в контекста на направените бележки е препоръки за тяхното подобряване след вътрешното обсъждане на труда.
- Считаю, че по основните въпроси, авторефератът правилно отразява съдържанието на дисертационния труд.
- Дисертационният труд и емпиричното изследване е лично дело на докторанта. Трудът притежава сравнително добра логическа структура за представяне на съдържанието
- Формулираната цел и хипотеза не са защитени задоволително. Те са доказани косвено, твърде декларативно, без използването на достатъчно емпирични данни и съответни критерии и показатели. Сами по себе си този факт не омаловажава научните приноси на дисертанта, а потвърждава както интердисциплинарността, така и сложността на изследвания проблем, който се нуждае от новата методология и комплексно изучаване на причинно следствените мултикултурни фактори за ефективността на управлението на училището в мултикултурна среда, населено с българи мюсюлмани.

Заключение:

Като оценявам положително в съвкупност с научните качества и приноси на дисертационния труд, неговата обществена и научна значимост, личния принос на докторанта и практическата значимост и актуалност на изследвания проблем, предлагам на уважаемите членове на научното жури да дадат съгласието си за присъждането на образователна и научна степен „Доктор по педагогика” на Василка Златкова Баничанска по научната специалност „Теория на възпитанието и дидактика (Управление на образованието), шифър 05.07.01.

04.03.2012 г.

Гр. София.

Рецензент .....

(Проф. д-р Петър Балкански)